

Културната памет на българската диаспора след 1989 г.: формиране, структурни характеристики и трансформации в условията на миграция

Анализ

1. Въведение: изследователски проблем, цели и обхват
 2. Теоретична рамка: културна памет и диаспора като аналитични категории
 3. Класическа българска диаспора: генезис, характеристики и модели на съхранение на паметта
 4. Нова българска диаспора след 1989 г.: дефиниция, възникване и структурни особености
 5. Формиране на българската диаспора след 1989 г.: етапи, динамика и география
 6. Културна памет преди миграцията: структура, съдържание и функции
 7. Културна памет след миграцията: трансформации и нови форми
 8. Механизми за съхранение и трансмисия на културната памет
 9. Междупоколенческа динамика на културната памет
 10. Аналитичен модел на културната памет в условията на миграция
 11. Изводи и приложимост към изследването на българската диаспора
 12. Библиография
-

1. Въведение: изследователски проблем, цели и обхват

Формирането на българската диаспора след 1989 г. е процес, който променя не само демографската структура на българското общество, но и начина, по който културната идентичност се конструира, преживява и възпроизвежда извън националната територия. Този процес следва да се разглежда като резултат от съвкупност от политически, икономически и социални трансформации, които създават условия за интензивна външна мобилност и за възникване на нов тип общности, функциониращи в транснационална среда. В рамките на няколко десетилетия след началото на прехода България се превръща в страна с изразена миграционна динамика, при която значителна част от населението установява трайни или продължителни връзки с други държави, най-вече в рамките на Европейския съюз, но също така и в Северна Америка и други региони. Този процес не може да бъде обяснен единствено чрез икономически фактори, тъй като той има дълбоки културни измерения, свързани с начина, по който се съхранява и трансформира културната памет.

Изследователският проблем, който стои в основата на настоящия анализ, е свързан с това как културната памет на българските мигранти се променя в процеса на миграция и какви са механизмите, чрез които тя се съхранява, адаптира или редуцира в условията на нова социална и културна среда. В този контекст културната памет не се разглежда като статичен набор от знания за миналото, а като динамична система, която структурира идентичността и ориентира социалното поведение. Основният акцент е поставен върху сравнението между състоянието на културната памет преди миграцията и нейната трансформация след установяването в чужбина, като се търси отговор на въпроса кои елементи се запазват като устойчиви маркери на идентичността и кои се подлагат на промяна.

Целта на анализа е да изследва културната памет на българската диаспора след 1989 г. в нейното развитие и да изведе основните механизми, чрез които тя функционира в условията на миграция. За постигането на тази цел се поставят няколко конкретни задачи: да се дефинират понятията „културна памет“ и „диаспора“ в контекста на съвременните научни изследвания; да се разграничат класическата и новата българска диаспора; да се проследят етапите на формиране на диаспората след 1989 г.; да се анализират структурните характеристики на културната памет преди и след миграцията; да се идентифицират

основните механизми на съхранение и трансмисия; и да се предложи аналитичен модел, който може да бъде използван в рамките на изследователския проект.

Обхватът на изследването включва българските общности, формирани след 1989 г., като основно внимание се отделя на страните от Европейския съюз, където се наблюдава най-голяма концентрация на български граждани. Използват се както количествени данни от официални статистически източници, така и качествени наблюдения, свързани с функционирането на културните и образователните институции в диаспората. Анализът се основава на интердисциплинарен подход, който съчетава теоретични концепции от областта на културната антропология, социологията на миграцията и изследванията на паметта, като се опира на трудове посочени в раздел „Библиография“.

2. Теоретична рамка: културна памет и диаспора като аналитични категории

Понятието „културна памет“ се утвърждава в научния дискурс като ключова категория за анализ на начина, по който обществата съхраняват и възпроизвеждат своето минало. Ян Асман дефинира културната памет като система от символни форми, чрез които колективите осмислят своето историческо развитие и изграждат своята идентичност. Тази памет се отличава с това, че е институционализирана и се поддържа чрез устойчиви културни практики като език, ритуали, празници, текстове и образователни модели. В този смисъл тя не е просто съвкупност от спомени, а организирана система, която осигурява приемственост между поколенията.

Съществено за разбирането на културната памет е разграничението между комуникативна и културна памет. Комуникативната памет обхваща непосредствения опит на живите поколения и има ограничен времеви хоризонт, докато културната памет се характеризира с по-голяма устойчивост и се предава чрез институции и символни системи. В условията на миграция именно културната памет придобива особено значение, тъй като тя позволява на индивидите да съхранят своята идентичност извън първоначалния социален контекст.

Диаспората, от своя страна, се разглежда като специфична форма на социална организация, при която групи от хора, споделящи общ произход, живеят извън своята

историческа родина, но поддържат връзки с нея. Уилям Сафран определя диаспората чрез няколко основни характеристики, сред които са разпръснатостта, съзнанието за общ произход, поддържането на колективна памет и идеята за завръщане. Робин Кохен допълва тази дефиниция, като акцентира върху културните практики и символичните връзки, които поддържат чувството за принадлежност.

В контекста на съвременната българска диаспора тези класически дефиниции претърпяват определена трансформация. Новата диаспора, формирана след 1989 г., не отговаря напълно на модела на изолирана общност, която поддържа дистанционна връзка с родината. Напротив, тя функционира в условията на постоянна комуникация и мобилност, което води до формиране на транснационални социални пространства. Това означава, че индивидите могат едновременно да участват в социалния живот на повече от една държава, като поддържат активни връзки с България чрез икономически, културни и дигитални канали.

В този контекст културната памет не може да бъде разглеждана като статичен елемент, който се пренася от едно място на друго, а като динамичен процес, който се променя в зависимост от социалната среда. Миграцията води до деконтекстуализация на културните практики, което означава, че те се изваждат от своята първоначална среда и се адаптират към нови условия. Това води до селекция на определени елементи, които се запазват като маркери на идентичността, и до трансформация на други, които се променят или отпадат.

Особено значение в този процес има ролята на институциите и социалните мрежи. Българските училища в чужбина, културните организации и дигиталните платформи функционират като посредници на културната памет, като същевременно я адаптират към новите условия. Тези институции не просто възпроизвеждат традиции, а ги интерпретират и преформулират, което води до създаване на нови форми на културна идентичност. В този смисъл културната памет в диаспората е резултат от взаимодействието между индивидуалния опит, социалната среда и институционалните структури.

Така дефинирани, понятията „културна памет“ и „диаспора“ предоставят аналитична рамка, която позволява да се изследва българската диаспора след 1989 г. не само като демографски феномен, а като комплексна културна система, в рамките на която се осъществяват процеси на съхранение, трансформация и предаване на идентичността.

Тази концептуална рамка позволява да се премине от общотеоретичното разбиране за памет и диаспора към по-конкретен анализ на българския случай, при който взаимодействието между културна памет и миграция има ясно изразени специфики. За разлика от класическите диаспори, които се формират при ограничена мобилност и прекъснати връзки с родината, българската диаспора след 1989 г. съществува в условия на постоянна комуникация и циркулация на хора, идеи и културни практики. Това означава, че културната памет не се съхранява чрез изолация, а чрез непрекъснат обмен, което променя нейния характер и функции.

В този контекст ключово значение придобива процесът на селекция, чрез който определени елементи на културната памет се превръщат в основни маркери на идентичността. Тази селекция не е случайна, а е обусловена както от вътрешни фактори, свързани с личния опит на индивидите, така и от външни фактори, свързани със социалната и културната среда на приемащото общество. Например езикът, религиозните празници и определени символни практики често се запазват като ключови елементи на културната памет, тъй като те осигуряват ясно разграничение между „свое“ и „чуждо“. В същото време други елементи, които нямат същата идентификационна функция, могат да бъдат адаптирани или постепенно изоставени.

Процесът на селекция е тясно свързан с понятието за културна хибридизация, което описва създаването на нови културни форми чрез комбиниране на елементи от различни традиции. В случая на българската диаспора това означава, че културната памет не се възпроизвежда в „чист“ вид, а се трансформира чрез взаимодействие с културата на приемащото общество. Тази трансформация не следва да се разглежда като загуба, а като адаптивен механизъм, който позволява на индивидите да съхранят своята идентичност, като същевременно се интегрират в новата среда.

Друг съществен аспект е ролята на времето в процеса на трансформация на културната памет. С увеличаването на продължителността на престоя в чужбина и с появата на второ и трето поколение мигранти се наблюдава постепенна промяна в начина, по който културната памет се възприема и предава. Докато първото поколение има пряк опит с културната среда на България и възприема културната памет като естествена част от своята идентичност, при следващите поколения тя се превръща в по-скоро символен ресурс, който се използва избирателно и често в контекста на семейни и общностни практики. Това води

до редукия на определени елементи, но също така и до тяхната реинтерпретация в нови контексти.

В този процес дигиталните технологии играят все по-значима роля. Социалните мрежи, онлайн медиите и различните комуникационни платформи създават условия за поддържане на постоянна връзка с културния живот в България, което намалява дистанцията между диаспората и родината. Това води до формиране на нов тип културна памет, която може да бъде определена като „мрежова“, тъй като тя се поддържа чрез непрекъснат обмен на информация и символи. В този смисъл културната памет престава да бъде локализирана в конкретно пространство и се превръща в динамична система, която съществува едновременно в различни социални и културни контексти.

Важен елемент в анализа на културната памет в диаспората е и ролята на институционалните структури. Българските училища в чужбина, културните центрове и религиозните общности функционират като ключови посредници, които осигуряват условия за възпроизвеждане и предаване на културната памет. Тези институции не само съхраняват традиции, но и ги адаптират към новите условия, като създават пространство за тяхната интерпретация и актуализация. В този смисъл те играят двойна роля – от една страна, като пазители на културното наследство, а от друга – като агенти на неговата трансформация.

Така разгледана, културната памет на българската диаспора след 1989 г. може да бъде определена като процес, който се развива в условията на постоянна динамика и взаимодействие между различни фактори. Тя не е фиксирана структура, а система, която се променя в зависимост от социалната среда, индивидуалния опит и институционалните рамки. Именно тази динамичност е в основата на специфичния характер на новата българска диаспора и определя начина, по който тя функционира като културна общност в условията на глобалната мобилност.

Поставянето на този теоретичен модел като основа на анализа позволява да се премине към конкретното разглеждане на българската диаспора след 1989 г. като исторически и социален процес, при който културната памет играе ключова роля в изграждането и поддържането на идентичността. В следващия раздел вниманието ще бъде насочено към разграничаването между класическата и новата българска диаспора, като ще

бъдат анализирани техните генезис, структурни характеристики и различия в начина на съхранение и трансформация на културната памет.

3. Класическа българска диаспора: генезис, характеристики и модели на съхранение на паметта

Класическата българска диаспора се формира в продължителен исторически период, обхващащ приблизително края на XVIII до средата на XX век, и е резултат от комплексно взаимодействие между политически, икономически и социални фактори, които предопределят движението на българското население извън етническите граници на държавата. За разлика от съвременната миграция, която се характеризира с доброволност и висока мобилност, класическата диаспора възниква в условията на ограничени възможности за движение и често е обусловена от принудителни или полупринудителни обстоятелства, свързани с политически натиск, икономическа необходимост или демографски процеси в рамките на Османската империя и по-късно на националните държави в Югоизточна Европа. В този контекст българските общности в Бесарабия, Южна Украйна, Румъния, Русия и други региони представляват устойчиви форми на диаспорно съществуване, при които миграцията не е временна стратегия, а води до дългосрочно установяване и изграждане на стабилни социални структури.

Съществена характеристика на класическата диаспора е нейната относителна географска и социална стабилност, която създава условия за съхраняване на културната памет в сравнително непроменен вид. Ограничените комуникационни възможности и липсата на постоянен контакт с родината водят до това, че културните практики, езикът и традициите се възпроизвеждат в рамките на общността чрез вътрешни механизми на социализация, които имат силно консервативен характер. В този смисъл културната памет функционира като затворена система, в която промяната е бавна и често се възприема като заплаха за идентичността. Това обяснява защо в много от тези общности се съхраняват архаични форми на език и обичаи, които в самата България са претърпели значителна еволюция.

Ролята на институциите в класическата диаспора е от ключово значение за поддържането на културната памет. Църквата, училището и различните форми на

общностна организация функционират като основни носители на културната идентичност, като осигуряват рамка за предаване на знания, ценности и практики между поколенията. Тези институции действат в условията на относителна автономия, което им позволява да съхраняват българския културен модел дори в чужда политическа среда. В този контекст културната памет има ясно изразена нормативна функция, тъй като тя определя не само какво се помни, но и как трябва да се живее и какви ценности трябва да се спазват.

Особено важно е да се подчертае, че класическата диаспора не е хомогенна структура, а включва различни типове общности, които се различават по степента на интеграция в приемащото общество и по начина, по който съхраняват своята културна идентичност. Въпреки това, общото между тях е стремежът към запазване на културната памет в максимално автентичен вид, което се осъществява чрез поддържане на езика, традиционните практики и религиозните ритуали. Този модел на съхранение може да бъде определен като консервативен, тъй като той се основава на идеята за непроменяемост на културните форми и на тяхното възпроизвеждане без съществена адаптация към новата среда.

В този смисъл класическата българска диаспора представлява специфичен тип културна система, в която културната памет играе централна роля за поддържането на идентичността и за осигуряване на приемственост между поколенията. Тази система обаче функционира в условия, които са съществено различни от тези на съвременната миграция, което обуславя и значителните различия между класическата и новата диаспора.

4. Нова българска диаспора след 1989 г.: дефиниция, възникване и структурни особености

Новата българска диаспора възниква като пряк резултат от политическите и икономическите промени след 1989 г., които водят до отваряне на границите и до рязко увеличаване на възможностите за международна мобилност. За разлика от класическата диаспора, която се формира в условията на ограничено движение и често при принудителни обстоятелства, новата диаспора е продукт на доброволна миграция, мотивирана предимно от икономически, образователни и професионални фактори. Тази миграция има масов

характер и обхваща широк спектър от социални групи, което води до формиране на сложна и вътрешно диференцирана структура на диаспората.

Дефинирането на новата българска диаспора изисква отчитане на нейните специфични характеристики, които я отличават от класическите модели. Тя може да бъде определена като съвкупност от мобилни и мрежово свързани общности, които поддържат активни връзки с родината и функционират в рамките на транснационални социални пространства. Тази транснационалност означава, че индивидите не се откъсват напълно от България, а продължават да участват в нейния икономически, социален и културен живот, дори когато живеят в друга държава. В този смисъл новата диаспора не е просто „извън“ България, а съществува едновременно „в“ и „извън“ нея.

Един от ключовите аспекти на новата диаспора е нейната динамичност, която се проявява както в постоянната мобилност на индивидите, така и в променливия характер на общностните структури. За разлика от класическите общности, които се установяват трайно на едно място, новата диаспора се характеризира с циркулярна миграция, при която индивидите често се движат между различни държави или поддържат паралелни социални връзки в повече от една страна. Това води до формиране на нов тип идентичност, която не е фиксирана към едно място, а се изгражда в рамките на мрежа от социални и културни връзки. Структурните особености на новата диаспора включват също така висока степен на социална и професионална диференциация. В рамките на тези общности съществуват както нискоквалифицирани трудови мигранти, така и висококвалифицирани специалисти, студенти и предприемачи, което създава разнообразие от социални позиции и културни практики. Това разнообразие влияе пряко върху начина, по който културната памет се възприема и възпроизвежда, като различните групи могат да имат различни стратегии за съхранение и адаптация.

Особено важна характеристика на новата диаспора е ролята на комуникационните технологии, които създават условия за поддържане на постоянна връзка с България. Интернет, социалните мрежи и различните дигитални платформи позволяват на мигрантите да следят културния и обществен живот в страната, да участват в него и да поддържат социални връзки, което значително намалява усещането за дистанция. Това води до създаване на нов тип културна среда, в която културната памет се поддържа чрез непрекъснат обмен на информация и символи. В този контекст културната памет в новата

диаспора има по-динамичен и адаптивен характер в сравнение с класическата. Тя не се съхранява чрез изолация, а чрез селекция и трансформация на културните елементи, които се адаптират към новата среда. Този процес включва както запазване на ключови маркери на идентичността, така и създаване на нови културни форми, които отразяват взаимодействието между българската и приемащата култура.

Така новата българска диаспора представлява специфичен тип социална и културна система, в която културната памет функционира като динамичен ресурс, който се използва за изграждане и поддържане на идентичността в условията на глобална мобилност. Разграничението между класическата и новата диаспора не е само историческо, а отразява фундаментални различия в начина, по който културната памет се съхранява, трансформира и предава между поколенията, което има ключово значение за разбирането на съвременните миграционни процеси.

5. Формиране на българската диаспора след 1989 г.: етапи, динамика и география

Формирането на българската диаспора след 1989 г. представлява процес, който се развива поетапно и е тясно обвързан с вътрешните трансформации на българското общество, както и с променящата се международна среда. Този процес не може да бъде сведен до еднократен миграционен акт, а следва да се разглежда като продължителна динамика, в рамките на която се формират различни типове миграционни практики, социални мрежи и общностни структури. Хронологичното разграничаване на основните етапи позволява да се проследи не само количественото нарастване на диаспората, но и качествените промени в нейната структура и функции.

Първият етап, обхващащ периода непосредствено след 1989 г. до средата на 90-те години, се характеризира с рязко нарастване на миграционните потоци, обусловено от икономическата криза, социалната несигурност и липсата на стабилни институционални рамки в страната. В този период миграцията има предимно икономически характер и се реализира често чрез неформални канали, като значителна част от мигрантите се насочват към съседни държави или към традиционни дестинации с по-нисък праг на достъп. Социалният профил на тези мигранти е сравнително еднороден, като доминират лица в

активна възраст, търсещи временна заетост. В културно отношение този етап се характеризира с висока степен на привързаност към българската културна среда, като културната памет функционира като стабилен и непроменен ресурс, който не е подложен на съществена трансформация поради кратката продължителност на престоя и ограничената интеграция.

Вторият етап, който може да бъде локализиран приблизително между края на 90-те години и присъединяването на България към Европейския съюз през 2007 г., се характеризира със стабилизиране на миграционните потоци и с разширяване на географския обхват на диаспората. В този период се утвърждават нови дестинации като Испания, Италия и Германия, където се формират по-устойчиви български общности. Миграцията започва да придобива по-дългосрочен характер, което води до създаване на социални мрежи, улесняващи интеграцията на новопристигналите. Тези мрежи играят ключова роля за формирането на общностни структури, които започват да изпълняват функции, свързани не само с икономическата адаптация, но и със съхраняването на културната идентичност. В този контекст културната памет започва да се трансформира, тъй като се появява необходимост от нейното адаптиране към новата социална среда, което води до селекция на определени елементи и до постепенна промяна в начина на тяхното възпроизвеждане.

Третият етап, започващ след 2007 г., е пряко свързан с членството на България в Европейския съюз и с разширяването на възможностите за свободно движение на хора. В този период миграцията придобива по-голяма интензивност и разнообразие, като се засилва както трудовата, така и образователната мобилност. Характерна особеност е появата на циркулярна миграция, при която индивидите поддържат паралелни връзки с повече от една държава и често се придвижват между тях в зависимост от икономическите и социалните условия. Това води до формиране на транснационални социални пространства, в рамките на които диаспората функционира като мрежова структура, а не като локализирана общност. Географски, българската диаспора се концентрира основно в държави от Европейския съюз, като Германия, Испания, Италия и Обединеното кралство, но също така има значително присъствие в Съединените щати и Канада.

Тази еволюция на миграционните процеси води до съществени промени в характера на диаспората, която от относително хомогенна група в началния период се превръща в

сложна и вътрешно диференцирана структура. В рамките на тази структура съществуват различни социални и професионални групи, които имат различни стратегии за адаптация и различни модели на взаимодействие с културната памет. Това разнообразие обуславя и множествеността на формите, чрез които културната памет се съхранява и трансформира, като тя престава да бъде единен и стабилен феномен и се превръща в динамична система, зависеща от конкретните социални и културни условия.

6. Културна памет преди миграцията: структура, съдържание и функции

Културната памет преди миграцията се формира в рамките на националната държава и е резултат от взаимодействието между различни институционални и социални фактори, които осигуряват нейното възпроизвеждане и устойчивост. Тази памет се изгражда чрез образователната система, медиите, културните институции и семейната среда, които функционират като основни носители на културното знание и като механизми за социализация. В този контекст културната памет има ясно изразена структурираща функция, тъй като тя определя не само какво се помни, но и как се интерпретира миналото и как се формира чувството за принадлежност.

Езикът заема централно място в структурата на културната памет, тъй като той е основният носител на символното съдържание и средство за предаване на културните модели. Чрез езика се възпроизвеждат както ежедневните практики, така и по-абстрактните форми на културно знание, включително исторически наративи и ценностни системи. В рамките на националната среда езикът функционира като даденост, която не изисква съзнателно поддържане, тъй като той е естествена част от социалното взаимодействие.

Историческите наративи също играят ключова роля, като осигуряват рамка за осмисляне на миналото и за изграждане на колективната идентичност. Чрез образователната система и публичния дискурс се формира определен канон на историческо знание, който се възприема като легитимен и който структурира представите за националната принадлежност. Тези наративи имат силно нормативен характер, тъй като те определят не само какво се помни, но и как трябва да се интерпретира това, което се помни.

Традициите и ритуалите представляват друг важен компонент на културната памет, като те осигуряват връзка между миналото и настоящето чрез повтаряеми практики, които

имат символно значение. Празници като Коледа, Великден и други календарни събития функционират като моменти на концентрирано възпроизвеждане на културната идентичност, в рамките на които се активират различни елементи на културната памет. В условията на националната среда тези практики са част от социалната норма и не изискват специално усилие за тяхното поддържане.

Семейната среда има ключова роля за предаването на културната памет, особено в ранните етапи на социализация. Именно в рамките на семейството се формират основните представи за език, традиции и ценности, които по-късно се доразвиват чрез институционалните механизми. Тази двойна структура на социализация – семейна и институционална – осигурява висока степен на стабилност на културната памет преди миграцията.

Съществена особеност на културната памет в този контекст е нейният неосъзнат характер. Тя функционира като фон на социалния живот и не е обект на рефлексия, тъй като не съществува необходимост от нейното защита или адаптация. Индивидите не възприемат културната памет като нещо, което трябва да бъде съхранявано, а като естествена част от своето съществуване. Именно тази неосъзнатост се променя радикално в условията на миграция, когато културната памет се превръща в обект на съзнателен избор и усилие.

Така културната памет преди миграцията може да бъде определена като относително стабилна и интегрирана система, която функционира в рамките на националната държава и осигурява основата за изграждане на идентичността. Тази система обаче е подложена на съществена трансформация в момента, в който индивидът се премести в различна социална и културна среда, където тя трябва да бъде адаптирана и преосмислена в съответствие с новите условия.

7. Културна памет след миграцията: трансформации и нови форми

Преместването на индивида извън националната среда води до дълбока трансформация на културната памет, която престава да функционира като естествен и неосъзнат фон на социалния живот и се превръща в обект на съзнателно поддържане, селекция и интерпретация. Този процес не следва да се разглежда като линейна загуба или съхранение, а като сложна динамика, в рамките на която културната памет се

преструктурира под въздействието на новата социална среда, на индивидуалния опит и на институционалните условия, в които функционират мигрантските общности. В условията на миграция културната памет се оказва откъсната от своите първоначални институционални носители и поставена в контекст, в който тя трябва да бъде възпроизвеждана чрез нови механизми, често извън формалните структури, които са я поддържали в страната на произход. Това води до процес на деконтекстуализация, при който културните практики се изваждат от своята традиционна среда и се адаптират към нови условия, което неминуемо променя тяхното съдържание и функции.

Един от основните механизми на тази трансформация е селекцията на културни елементи, при която определени компоненти на културната памет се запазват като ключови маркери на идентичността, докато други постепенно губят своята значимост. Тази селекция се определя от способността на отделните елементи да изпълняват идентификационна функция в новата среда, както и от тяхната съвместимост с културните норми на приемащото общество. Езикът, например, често остава централен елемент на културната памет, но неговото използване се променя в зависимост от социалния контекст, като при първото поколение той се запазва в ежедневната комуникация, докато при второто поколение се наблюдава ограничаване на употребата му до семейната среда или до специфични културни практики. Този процес не е просто резултат от асимилация, а от функционално преразпределение на езика в рамките на новата социална среда, където той изпълнява различни роли в зависимост от контекста.

Паралелно със селекцията се наблюдава процес на символизация, при който определени елементи на културната памет се превръщат в знаци на принадлежност, които имат по-скоро представителен, отколкото функционален характер. Празници като Коледа и Великден, традиционни обичаи и национални символи често се възпроизвеждат в диаспората в концентрирана и ритуализирана форма, като тяхната основна функция е да създадат чувство за общност и да подчертаят културната различност. Тази символизация води до определена редукция на съдържанието, тъй като сложните културни практики се опростяват и адаптират към условията на новата среда, но същевременно засилва тяхната идентификационна стойност.

Друг съществен аспект на трансформацията е процесът на културна хибридизация, при който се създават нови форми на културна практика чрез комбиниране на елементи от

българската култура и културата на приемащото общество. Този процес е особено видим при второто поколение мигранти, които израстват в двуезична и мултикултурна среда и развиват идентичност, която не може да бъде сведена до една единствена културна принадлежност. В резултат на това културната памет се променя не само количествено, но и качествено, като се появяват нови форми на културно изразяване, които отразяват тази множественост на идентичностите. Хибридизацията не означава загуба на културна памет, а нейното адаптиране към условията на глобалната мобилност, при което тя се превръща в гъвкав ресурс, който може да бъде използван в различни социални контексти.

Времевият фактор също играе ключова роля в процеса на трансформация. С увеличаването на продължителността на престоя в чужбина и с появата на нови поколения мигранти културната памет се променя както по съдържание, така и по начин на възпроизвеждане. Първото поколение, което има пряк опит с културната среда на България, се стреми да възпроизведе тази среда в рамките на диаспората, докато второто и третото поколение възприемат културната памет като част от своята семейна и символна идентичност, но не като определящ фактор за ежедневно им поведение. Това води до постепенна редукция на определени елементи, но също така и до тяхната реинтерпретация в нови контексти, което създава нови форми на културна принадлежност.

Важен елемент в този процес е ролята на дигиталните технологии, които създават условия за поддържане на постоянна връзка с културния живот в България. Чрез интернет, социалните мрежи и различните медийни платформи мигрантите могат да следят актуални събития, да участват в културни практики и да поддържат социални връзки, което значително променя начина, по който културната памет се възпроизвежда. Тази „мрежова памет“ позволява на диаспората да бъде едновременно част от българското културно пространство и от културата на приемащото общество, което води до формиране на нов тип идентичност, характеризираща се с висока степен на гъвкавост и адаптивност.

Така културната памет след миграцията може да бъде определена като динамична система, която се формира в резултат на взаимодействието между селекция, символизация, хибридизация и институционална подкрепа. Тя не е просто остатък от миналото, а активен ресурс, който се използва за изграждане на идентичността в условията на променяща се социална среда.

8. Механизми за съхранение и трансмисия на културната памет

Съхранението и предаването на културната памет в условията на миграция се осъществява чрез комплекс от взаимосвързани механизми, които включват както традиционни форми на социализация, така и нови институционални и технологични практики. Тези механизми не действат изолирано, а се допълват взаимно, като създават условия за възпроизвеждане на културната идентичност в рамките на диаспората. Разбирането на тяхната структура и функциониране е от ключово значение за анализа на културната памет, тъй като те определят степента, в която тя може да бъде съхранена и предадена между поколенията.

Семейството остава основният първичен носител на културната памет, особено в ранните етапи на социализация. В рамките на семейната среда се осъществява предаването на езика, традициите и основните ценности, които формират идентичността на индивида. В условията на миграция тази роля се засилва, тъй като семейството често компенсира липсата на национална институционална среда. Родителите от първото поколение играят ключова роля в този процес, като съзнателно се стремят да предадат на своите деца културните модели, с които самите те са социализирани. Въпреки това ефективността на този механизъм зависи от редица фактори, включително от езиковата среда, от степента на интеграция и от социалните контакти на децата, което води до различни резултати в различните общности.

Образователните институции, и по-специално българските училища в чужбина, представляват втори ключов механизъм за съхранение на културната памет. Тези училища не само осигуряват обучение по български език, но и функционират като центрове за културна социализация, в рамките на които се предават исторически знания, традиции и ценности. Тяхната роля е особено важна за второто поколение, което няма пряк опит с културната среда на България и за което училището често е основният източник на структурирано знание за националната култура. В същото време тези институции са принудени да адаптират своите програми към условията на двуезична и мултикултурна среда, което води до селекция и преформулиране на съдържанието на културната памет.

Културните организации и сдруженията на българите в чужбина също играят съществена роля, като създават пространство за колективно преживяване на културната

принадлежност. Чрез организиране на събития, празници и различни културни инициативи те допринасят за възпроизвеждането на културната памет в публичен контекст. Тези организации функционират като посредници между индивидуалния и колективния опит, като осигуряват рамка, в която културната памет може да бъде споделена и актуализирана. Тяхната дейност обаче често е ограничена от ресурсни и организационни фактори, което влияе върху степента на тяхното въздействие.

Религиозните институции, особено българските православни църкви в чужбина, представляват още един важен механизъм за съхранение на културната памет. Чрез ритуали, празници и богослужения те възпроизвеждат не само религиозни, но и културни модели, които имат дълбоки исторически корени. В този контекст религията функционира като носител на културна идентичност, която допълва другите форми на памет и създава допълнителна връзка с родината.

Особено значение в съвременния контекст имат дигиталните платформи и социалните мрежи, които създават нови възможности за поддържане и разпространение на културната памет. Чрез тях мигрантите могат да участват в културния живот на България, да следят медийното съдържание и да поддържат социални връзки, което значително променя традиционните модели на диаспорно съществуване. Тези технологии създават условия за формиране на „виртуални общности“, в рамките на които културната памет се възпроизвежда в нови форми, които не са ограничени от географски фактори.

Взаимодействието между тези механизми определя степента, в която културната памет може да бъде съхранена и предадена. В същото време те не гарантират автоматичното ѝ запазване, тъй като процесът на трансмисия е зависим от множество фактори, включително от индивидуалната мотивация, от социалната среда и от степента на интеграция в приемащото общество. Това означава, че културната памет в диаспората е резултат от сложна комбинация от усилия, практики и условия, които определят нейното състояние и развитие във времето.

9. Междупоколенческа динамика на културната памет

Междупоколенческата динамика на културната памет в българската диаспора след 1989 г. представлява един от най-съществените аспекти на нейното функциониране, тъй

като именно в процеса на предаване между поколенията се проявяват както устойчивостта, така и трансформациите на културната идентичност. Този процес не следва еднопосочна логика на „съхраняване“ или „загуба“, а се характеризира с постепенно преформулиране на съдържанието и функциите на културната памет в зависимост от социалната среда, езиковия контекст и степента на интеграция в приемащото общество. В рамките на диаспората могат да се разграничат три основни поколения, всяко от които има специфично отношение към културната памет и различни механизми за нейното възприемане и възпроизвеждане.

Първото поколение, съставено от мигрантите, които са израснали и социализирани в България, носи културната памет в нейния най-пълен и институционално оформен вид. За тези индивиди културната памет не е абстрактна категория, а част от личния им житейски опит, свързан с конкретни социални практики, езикови модели и исторически наративи. В условията на миграция те често възприемат културната памет като нещо, което трябва да бъде съхранено и предадено, което води до съзнателни усилия за нейното възпроизвеждане в рамките на семейната и общностната среда. Този процес обаче не е лишен от противоречия, тъй като първото поколение се оказва в ситуация на адаптация към нова социална среда, която изисква промяна в определени практики и ценности. В резултат на това културната памет се подлага на първоначална селекция, при която се запазват онези елементи, които могат да функционират като устойчиви маркери на идентичността.

Второто поколение, което е родено или израснало в чужбина, заема междинна позиция между културната среда на родителите и тази на приемащото общество. За него културната памет няма пряка връзка с личния опит, а се възприема чрез посредничеството на семейството и институциите, като българските училища и културните организации. Този медиан характер на паметта води до нейното частично редуциране и до промяна в начина, по който тя се възприема и използва. Езикът, например, често се запазва, но в ограничен обем и с различна функционалност, като се използва предимно в семейния контекст или в специфични културни ситуации. В същото време идентичността на второто поколение се характеризира с двойственост, при която българската културна принадлежност съществува паралелно с принадлежността към приемащото общество. Това води до формиране на хибридни модели на идентичност, при които културната памет се превръща в ресурс, който може да бъде използван в различни социални контексти.

Третото поколение, което има още по-слаба пряка връзка с културната среда на България, възприема културната памет предимно в символен и селективен вид. За тези индивиди културната принадлежност често се изразява чрез ограничен набор от символи и практики, които имат по-скоро представителен, отколкото функционален характер. Това може да включва участие в определени празници, използване на отделни езикови елементи или поддържане на семейни традиции, които обаче не са част от ежедневието социален живот. В този смисъл културната памет при третото поколение се трансформира в символен ресурс, който служи за обозначаване на произход, но не определя в значителна степен социалното поведение.

Въпреки тази тенденция към редукция, междупоколенческата динамика не следва задължително линия на постепенна загуба. В определени случаи се наблюдават процеси на реинтерпретация и дори на „възвръщане“ към културната памет, особено в контекста на търсене на идентичност или в рамките на специфични културни и образователни инициативи. Това показва, че културната памет не изчезва, а променя своята форма и значение в зависимост от социалния и културния контекст.

10. Аналитичен модел на културната памет в условията на миграция

Анализът на културната памет в българската диаспора след 1989 г. позволява да се изведе модел, който систематизира основните процеси на нейното формиране, трансформация и предаване в условията на миграция. Този модел има за цел не само да обобщи наблюдаваните явления, но и да предостави аналитичен инструмент, който може да бъде използван в рамките на изследователската дейност по Работен пакет 2.

Първият компонент на модела може да бъде определен като „първична културна памет“, която се формира в рамките на националната среда преди миграцията. Тя се характеризира с висока степен на институционализация и стабилност, тъй като се поддържа чрез образователната система, медиите и социалните институции. В този етап културната памет функционира като интегрирана система, която не изисква съзнателно усилие за своето възпроизвеждане, тъй като тя е част от ежедневието социален живот.

Вторият компонент може да бъде определен като „трансформационна културна памет“, която възниква в момента на миграцията и в процеса на адаптация към новата среда.

Този етап се характеризира с деконтекстуализация на културните практики и със селекция на определени елементи, които се запазват като маркери на идентичността. В рамките на този процес се осъществява адаптация към новите социални условия, което води до промяна в съдържанието и формите на културната памет. Тук се проявяват и процесите на хибридизация, при които се създават нови културни форми чрез комбиниране на елементи от различни традиции.

Третият компонент е „вторична или диаспорна културна памет“, която се формира в рамките на установените общности в чужбина и се характеризира с по-висока степен на автономност и адаптивност. Тази памет се поддържа чрез комбинация от семейни, институционални и дигитални механизми, като нейната структура е силно зависима от конкретните условия на приемащото общество. В този етап културната памет се превръща в ресурс, който може да бъде използван за изграждане на идентичност в различни социални контексти, което я прави по-гъвкава, но и по-податлива на трансформация.

Връзките между тези три компонента не са линейни, а се характеризират с взаимно влияние и обратни връзки. Например дигиталните технологии позволяват на диаспорната памет да поддържа постоянен контакт с първичната културна среда, което намалява степента на откъсване и създава условия за непрекъснат обмен. В същото време трансформационният етап може да има дългосрочно влияние върху начина, по който културната памет се възприема и предава, като създава нови модели на идентичност, които се различават както от първичната, така и от класическата диаспорна форма.

Ключовите фактори, които влияят върху функционирането на този модел, включват продължителността на престоя в чужбина, степента на интеграция, социалния и образователния профил на мигрантите, както и наличието на институционална подкрепа за съхраняване на културната памет. Тези фактори определят както степента на трансформация, така и възможностите за съхранение и предаване на културната идентичност.

Предложеният модел позволява да се систематизира сложната динамика на културната памет в условията на миграция и да се изведат основните механизми, които определят нейното развитие. Той може да бъде използван като основа за емпирични изследвания, както и за разработване на политики, насочени към подкрепа на българските общности в чужбина и към съхраняване на тяхната културна идентичност.

11. Изводи и приложимост към изследването на българската диаспора

Анализът на културната памет на българската диаспора след 1989 г. показва, че разглежданият процес не може да бъде интерпретиран чрез опростени модели на съхранение или загуба на идентичност, а изисква разбиране на сложната динамика, в рамките на която културната памет се трансформира в условията на миграция. Основният извод, който се налага, е, че културната памет не изчезва при преместването извън националната среда, а променя своята структура, функции и форми на проявление, като се адаптира към новите социални и културни условия. Тази адаптация се осъществява чрез процеси на селекция, символизация и хибридизация, които водят до създаване на нови модели на културна идентичност, различни както от тези в страната на произход, така и от класическите диаспорни форми.

Съществено значение има разграничението между класическата и новата българска диаспора, което позволява да се осмислят различните механизми на функциониране на културната памет. Докато класическата диаспора се характеризира със стремеж към съхраняване на културната памет чрез изолация и консервативно възпроизвеждане на традиционни форми, новата диаспора функционира в условията на постоянна мобилност и комуникация, което води до по-динамичен и адаптивен характер на културната памет. Тази разлика има пряко отражение върху начина, по който се изграждат и поддържат културните практики, както и върху степента, в която те се трансформират в процеса на междупоколенческо предаване.

Анализът на културната памет преди и след миграцията показва, че нейното функциониране е тясно свързано със социалната среда, в която тя се възпроизвежда. В националния контекст културната памет е интегрирана в институционалната система и функционира като неосъзната част от ежедневието, докато в условията на миграция тя се превръща в обект на съзнателни усилия за съхранение и адаптация. Този преход води до промяна в начина, по който индивидите възприемат и използват културната памет, като тя се превръща в ресурс за изграждане на идентичност в нова социална среда.

Междупоколенческата динамика допълнително усложнява този процес, като показва, че културната памет не се предава механично, а се трансформира в зависимост от

социалния и културния контекст на всяко поколение. Първото поколение се стреми към възпроизвеждане на културната среда на страната на произход, докато второто и третото поколение развиват по-гъвкави и хибридни модели на идентичност, при които културната памет има по-скоро символен и селективен характер. Тази трансформация не следва да се разглежда като загуба, а като адаптивен процес, който позволява на диаспората да функционира в условията на глобалната мобилност.

Предложеният аналитичен модел, който включва първична, трансформационна и вторична културна памет, предоставя инструмент за систематизиране на наблюдаваните процеси и за тяхното прилагане в рамките на изследователската дейност. Той позволява да се проследят връзките между различните етапи на формиране на културната памет и да се идентифицират факторите, които влияят върху нейната трансформация. В този смисъл моделът има не само теоретична, но и практическа стойност, тъй като може да бъде използван за разработване на методологии за емпирично изследване, както и за формулиране на политики, насочени към подкрепа на българските общности в чужбина.

Приложимостта на резултатите от анализа се изразява в няколко основни направления. На първо място, те могат да бъдат използвани за по-добро разбиране на процесите на интеграция и идентичност в българската диаспора, което е от значение както за научните изследвания, така и за практическата работа с тези общности. На второ място, те предоставят основа за разработване на образователни и културни програми, насочени към съхраняване на културната памет и към подкрепа на междупоколенческата трансмисия. На трето място, те могат да бъдат използвани в контекста на културната политика, като подпомогнат създаването на стратегии за взаимодействие с българските общности в чужбина и за укрепване на връзките между тях и България.

12. Библиография

- Assmann, J., & Czaplicka, J. (1995). *Collective Memory and Cultural Identity*. New German Critique, 65, 125–133. <https://www.jstor.org/stable/488538>
- Brubaker, R. (2005). *The “diaspora” diaspora*. Ethnic and Racial Studies, 28(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/0141987042000289997>
- Caritas Bulgaria. (2019). *The Bulgarian Migration Paradox: Migration and Development in Bulgaria*. <https://caritas.bg/cms/wp-content/uploads/2019/05/Migracionen-paradoxEng.pdf>
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (5th ed.). Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-137-34351-8>
- Cohen, R. (2008). *Global Diasporas: An Introduction* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203928943>
- Dimitrova, T., & Kahl, T. (Eds.). (2013). *Migration from and towards Bulgaria 1989–2011*. Berlin: Frank & Timme. https://www.frank-timme.de/en/programme/product/migration_from_and_towards_bulgaria_19892011
- Eurostat. *Migration and migrant population statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics
- Garrote Sánchez, D., Kreuder, J., & Testaverde, M. (2021). *Migration in Bulgaria: Current Challenges and Opportunities*. World Bank. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/914401640249485571>
- Garrote-Sanchez, Daniel; Kreuder, Johannes; Testaverde, Mauro. (2021). *Migration in Bulgaria: Current Challenges and Opportunities*. Washington, DC: World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/914401640249485571/pdf/Migration-in-Bulgaria-Current-Challenges-and-Opportunities.pdf>
- International Organization for Migration. (2013). *World Migration Report 2013*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr2013_en.pdf
- Koroutchev, R. (2021). *Bulgarian migration to the Czech Republic*. Journal of the Bulgarian Geographical Society. <https://jbgs.arphahub.com/article/67249/>
- Parla, A. (2015). *Post-1989 Labour Migration from Bulgaria to Turkey*. In *Migration and Mobility in the Modern Age*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-13719-3_6

- Safran, W. (1991). *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora*, 1(1), 83–99. <https://doi.org/10.3138/diaspora.1.1.83>
- Vertovec, S. (1999). *Conceiving and researching transnationalism*. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 447–462. <https://doi.org/10.1080/014198799329558>
- Vasileva, D. (1992). *Bulgarian Turkish Emigration and Return*. *International Migration Review*, 26(2), 342–352. <https://www.jstor.org/stable/2547061>
- Василева, Д. (1992). *Емиграцията на българските турци и завръщането им*. *International Migration Review*, 26(2), 342–352. <https://www.jstor.org/stable/2547061>
- Димитрова, Т., & Кал, Т. (съст.). (2013). *Миграции от и към България 1989–2011*. Берлин: Frank & Timme. https://www.frank-timme.de/en/programme/product/migration_from_and_towards_bulgaria_19892011
- Добрева, В.; Бужашка, Б.; Велев, В. (2026). *Профил на българската диаспора в Европа*. *Knowledge – International Journal*, Vol. 61, No. 2. <https://ojs.ikm.mk/index.php/kij/article/view/8213>
- Зарева, И. (2019). *Образование и икономическа активност на българските мигранти*. *Население*, 37(3), 457–477. https://nasselenie-review.org/phocadownloadpap/3-2019-previewsBG/Pop_2019_3_457-477_21-previewBG.pdf
- Калчев, Й. (2019). *Потенциалната емиграция в България и социалната допустимост на чуждите имигранти в страната*. *Население*, 37(3), 501–523. https://nasselenie-review.org/phocadownloadpap/3-2019-previewsBG/Pop_2019_3_501-523_23-previewBG.pdf
- Короучев, Р. (2021). *Българската миграция в Чешката република*. *Journal of the Bulgarian Geographical Society*. <https://jbgs.arphahub.com/article/67249/>
- Кръстева, А. (съст.). (2005). *Имиграцията в България*. София: Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия. https://www.imir-bg.org/imir/reports/Immigration_in_Bulgaria.pdf
- Международна организация по миграция. (2013). *Световен доклад за миграцията 2013*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr2013_en.pdf
- Мишева, М.; Минчев, В.; Бошнаков, В.; Горанова, Л.; Златанова, В.; Кацарска, И.; Костадинова, Т.; Маркова, Е.; Михайлов, Д. (2012). *Българската емиграция: теории, политики, емпирични изследвания*. София: Икопис. https://www.iki.bas.bg/files/IKI_Migration.pdf

Моралийска-Николова, С. (2015). *Оценка на нетната миграция според резултатите от преброяванията на населението в България (1992–2011)*. Население, 33(2), 153–172. https://nasselenie-review.org/phocadownloadpap/2-2015/Pop_2015_2_153-172_20-preview.pdf

Пейковска, П.; Гешева, Й.; Маева, М.; Филипова, Н.; Димитров, С. (ред.). (2021). *Миграции, общности и културно-историческо наследство*. София: Издателство на БАН. https://ihist.bas.bg/wp-content/uploads/2021/11/Migratsii_e-book.pdf

Станчев, К. и кол. (2005). *Bulgarian Migration: Incentives and Constellations*. София: Institute for Market Economics. https://ime.bg/var/images/Bulgarian_Migration_Report_ENG.pdf

Стойнова, П. (2018). *Емиграцията от България след 1989 г.: причини, структури и последици*. Население, 36(2), 193–213. https://nasselenie-review.org/phocadownloadpap/2-2018/Pop_2018_2_193-213_21-previewBG.pdf

Стойнова, Полина. (2018). *Емиграцията от България след 1989 г.* Население, 36(2), 193–213. https://nasselenie-review.org/phocadownloadpap/2-2018/Pop_2018_2_193-213_21-previewBG.pdf